

Юрій Бондаренко,
професор Ніжинського державного
університету ім. Миколи Гоголя

Зіставлення художньо-історичного мислення письменників на уроках літератури *(на матеріалі творів про Марусю Чурай)*

Найкраще своєрідність історичного світогляду письменників розкривається, якщо забезпечити зіставлення одних і тих же історичних персонажів, тем та сюжетів, змальованих різними митцями у різних творах.

Сучасне літературознавство активно вивчає це питання. У працях О.Астаф'єва, П.Киричка, Ф.Кейди, Ю.Кочубея, Н.Левчик, Л.Масенко І.Осадчої проведено паралелі між різними літературними втіленнями образів Насті Лісовської (Роксолани), Ярослава Мудрого, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Івана Гонти, Сави Чалого, що підтверджує наявність зв'язків між текстами історичної тематики.

Більше того, історичний герой часто створюється з метою, щоб заперечити, змінити його ж відтворення письменниками попередніх епох. Між митцями часто помітна своєрідна художня дискусія з приводу, яким має поставати образ певної історичної особи.

Усе це дає підстави стверджувати: сучасна методика викладання літератури має враховувати факт інтертекстуальності історичних сюжетів. Адже мистецтво слова є способом інтерпретації, а не документального відтворення дійсності. І навіть якщо митець думає, що правдиво зображує внутрішній портрет історичної особи, це не означає, що так і відбувається насправді. Здебільшого на світ з'являється лише черговий варіант авторського розуміння. Адже "історія ніколи не скаже нам, що саме відбувається всередині автора в той момент, коли він пише"¹. Митець швидше залишається вірним не точності у відображенні минулого, а тим

¹ Барт Р. История или литература? // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: «Прогресс». «Универс», 1994. – С.212.

культурним та суспільно-політичним тенденціям, які панують в його добу і диктують певний тип відображення історичної дійсності.

Вдалою нагодою, щоб продемонструвати школярам специфіку художньо-історичного мислення письменників під час змалювання одних і тих же постатей, є вивчення в 11 класі роману Л.Костенко “Маруся Чурай”. Легендарна поетеса XVII століття змальована у багатьох літературних творах, а тому цілком можливе проведення різнобічних паралелей.

Методисти літератури роблять спроби встановлювати системні зв’язки між твором Л.Костенко та текстами її попередників. Це спостерігаємо у книзі “Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія /ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорії Ключека/. Проте без цілісного з’ясування художньо-історичного мислення кожного із авторів неможливо осягнути їх творчий феномен, на фоні якого тільки і розкриється своєрідність бачення Л.Костенко Марусі Чурай, інших персонажів, історичної доби XVII століття.

Тому перед вивченням роману Л.Костенко ефективною є вступна лекція за таким планом:

1.Маруся Чурай – реальна особа чи літературна легенда? Народнописенні джерела, завдяки яким виник образ.

2.Повість О.Шаховського “Маруся – малоросійська Сафо” – одна з перших спроб змалювати образ Чураївни. Приземлений, мелодраматичний характер героїв з головним акцентом на їх особистому житті.

3.Драма В.Самійленка “Чураївна”: відображення через образ Марусі Чурай поглядів української поступової інтелігенції кінця XIX століття. Набуття персонажем патріотичних рис. Новації у використанні інших героїв.

Подаємо зміст такої лекції.

Появі роману Л.Костенко передувала тривала традиція художнього та наукового освоєння фольклорної оповіді про отруєння коханою дівчиною Гриця, який поплатився життям за те, що водночас любив двох. До наших днів дожила

народна пісня “Ой не ходи, Грицю...”, авторство якої надане легендарній Марусі Чурай – дівчині-поетесі, котра нібито жила в XVII столітті в період боротьби українців проти Речі Посполитої. Після першої публікації у 1805 році її неодноразово передруковували. Інтерес до балади зумовлений декількома факторами. З одного боку, увагу приваблювали оригінальна мелодія та текст. З іншого – з піснею пов’язана легенда: нібито вона відтворює епізод із життя самої поетеси Марусі Чурай. Питання про достовірність існування цієї людини, як і її авторства стосовно твору, досить довго обговорювалося. Проте позитивні висновки щодо реальності особи Марусі Чурай поки що не зроблені. За твердженням науковців, немає жодних історичних доказів, які б доводили, що дівчина-піснярка колись жила. Тому треба погодитися з дослідником Леонідом Кауфманом, який пише: “Чи існувала справді Маруся Чурай, чи це лише збірний образ, створений народною фантазією і зафіксований у працях вчених, у творах письменників і поетів? Дати категоричну відповідь на це запитання поки що неможливо. Доки не будуть знайдені відповідні документи, все, що стосується Марусі Чурай, межує з легендою”¹. Як пише Л.Шалагінова, “дискусії навколо Марусі Чурай підігрівалися чи не найзнаменитішою її піснею “Ой не ходи, Грицю”, в якій намагалися знайти ключа до біографії загадкової постаті авторки. Нагадаємо, що в цій пісні з методичною послідовністю розповідається, як у неділю скривджена дівчина “зілля копала, а у понеділок переполоскала, Як прийшов вівторок зілля варила, У середу рано Гриця отруїла. У четвер надвечір Гриценько помер, А прийшла п’ятниця – поховали Гриця...А в суботу рано мати дочку біла: Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?!”². Дослідників дивує, чи могла лірична натура, якою звикли уявляти Чураївну, піти на такий крок.

Прибічники протилежної думки будують свої твердження на інтуїтивних припущеннях: хтось же мав створити цикл пісень, які приписуються дівчині з

¹ Кауфман Л. Маруся Чурай. Нарис // Дівчина з легенди. – К.: Дніпро, 1974. – С.86.

² Шалагінова Л. Таємниця старовинної пісні (Маруся Чурай: легенда чи реальність?) // Берегиня. – 1996. - №1-2. – С.139-140.

легенди, або: Полтавщина багата поетичними талантами, а тому цілком реально, щоб така людина, як Чураївна, народилася у цьому краї.

Як художньо-історичний персонаж образ Марусі Чурай створений цілим рядом письменників. У XIX-XX століттях зафіксовано декілька десятків творів, збудованих на основі легенди про отруєння Марусею свого коханого. У частині із цих текстів використано лише сюжет легенди, але змінені персонажі та історичні, соціальні, побутові обставини.

Отже, роману Л.Костенко передувала багата традиція. Без з'ясування її особливостей не можна визначити новаторство письменниці. Щоб зрозуміти це, варто зосередити увагу на творах, що були написані в попередні часи.

Одним із перших цілісну версію життя Чураївни створив російський письменник Олександр Шаховської. Його повість “Маруся – малоросійська Сафо” побачила світ у 1839 році серед творів, включених до збірки “Сто російських літераторів”. За словами П.Филиповича, попри гостру критику сучасниками твір залишив “слід в українському (і російському) письменстві, викликавши протягом довгого часу низку наслідувань і відгуків, кустарних і талановитих, з різним художнім та ідейним зафарбуванням”¹. “Поступово тема, започаткована А.Шаховським, стала позбуватися сентименталізму і мелодраматизму, а образ Марусі Чурай почав набувати героїко-романтичного забарвлення”². Отже, художня обробка легенди в багатьох моментах засвідчує еволюцію історичного мислення письменників, які бралися втілювати сюжет у своїй літературній творчості.

Не можемо оминати цього твору і ми. Зіставивши твори Л.Костенко та А.Шаховського, можна виявити зміну художньо-історичного мислення віддалених у часі письменників, і що головне – своєрідність роману Л.Костенко, у якому

¹ Филипович П. Історія одного сюжету (“У неділю рано зілля копала” О.Кобилянської // Филипович П. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С.163.

² Ротач П. Джерело міфу про Марусю Чурай і сучасна інтерпретація цього образу // Народна творчість та етнографія. – 2001. - №5-6. – С.28.

талант авторки переплавив кращі за два століття здобутки поетичного опрацювання образів Марусі Чурай, її історичної епохи, привніс багато нового в старий матеріал. Тому необхідно звернути на зміст повісті О.Шаховського. Ось його скорочений виклад.

У Полтаві в часи Богдана Хмельницького жила Маруся Чурай, яка прославилася в Україні талантом складати пісні. Її батько, Гордій Чурай, воював проти Польщі, за що і був страченим у Варшаві. А мати вигодувала власним молоком не тільки доньку, але й сина подружжя Бобренків – Григорія. Коли діти вирости, між ними зародилося кохання. Цьому почуттю судилися серйозні випробування.

Одного разу Маруся підслухала розмову матері Григорія і його батька. Зміст діалогу: треба видати Марусю за Кіндрата Іскру (оскільки в різних літературних джерелах ім'я Іскри варіюється, далі, розкриваючи сюжет повісті О.Шаховського, будемо використовувати тільки прізвище героя – Іскра), “нехай вона не заважає нашому Грицю любитися з племінницею Полковника”. Дівчина, заплакавши, кинулася до Григорія і розповіла йому все. Відбулася гостра розмова сина з матір'ю. Але Бобренчиха заспокоїла хлопця. Вона відсилає його з дому, а сама міркує про те, щоб спекатися Марусі як можливої невістки. При першій же нагоді Бобренчиха посварилася з матір'ю Чураївни, спеціально наговорила їй безліч грубощів і навіть нетактовно назвала покійного вже Гордія Чурая “зірвіголовою”. Зразу після цього вона веде розмову з матір'ю Іскри, підбиваючи її сватати Марусю.

У час сварок розкривається поетичний талант Марусі. Вона пише пісні, де висловлює вболівання за своє кохання.

Невдовзі полковник Мартин Пушкар оголосив наказ гетьмана виступати проти ляхів. У похід зібралися і батько та син Бобренки. Григорій вийняв подаровану матір'ю Марусі шаблю Гордія Чурая і був сповнений прагнення

помститися за нього. Він виїхав на соборну площу, де чекала його кохана. Дівчина співає прощальну пісню “Засвіт встали козаченьки”.

Через деякий час до Полтави надійшли вісті про погром польською шляхтою козацького війська під Корсунем. Проте відомостей про долю Григорія не було. У стані непевності Маруся Чурай пише пісню “Хилилися довгі лози”. Болючі переживання підштовхують її іти до Києва на прощу, аби там розвідати про долю війська Богдана Хмельницького, а може, й свого коханого. Київ тоді славився ворожбитами та чарівниками, від них Чураївна і хотіла одержати інформацію. Дорогою на прощу Маруся складає пісню “Віють вітри”. При вході до Києва її охоплює релігійне піднесення від споглядання храмів, вона звертається до Бога з молитвою.

Тим часом поляки рознесли чутки, що війська Богдана Хмельницького розбиті. Маруся сприймає це як гнів Господній за її зв'язок з ворожбитами. Дівчина прямує до Лаври, проводить три дні в посту і молитвах. Там же вона побачила двох наречених, що причащалися перед одруженням. Це посилює відчай, що і так охоплював Чураївну, нагадало їй про судженого, який нібито загинув. Дівчина плачучи вискочила з церкви.

Ночувала вона в одній із київських печер, де був прикутий ланцюгом божевільний, котрого привели сюди для зцілення. Його крики ще більше розхитували емоційний стан Марусі. Жах повністю заволодів нею. Почали ввижатися покійники. Зокрема, батько та інші козацькі старшини, яким відрубали голови, у вухах стояв крик порубаного Гриця. Дівчина втратила свідомість. Тільки прихід монаха-схимника привів до тями і заспокоїв героїню. Монах розповів, що чутки про поразку українських військ перебільшені.

Пізніше з'ясувалося, що Бобренко-старший врятував від смерті полтавського полковника. За це його і сина Григорія піднято в чині.

Через декілька днів Київ радісно зустрічав козаків-переможців. Маруся вдивлялася, хто несе хоругву полтавського полку (за правилами цю функцію мав

виконувати хорунжий, тобто Гриць). Однак замість Григорія прапор ніс Іскра. Це знову приголомшило дівчину. Іскра пояснив їй, що Григорій одразу поїхав до Полтави, мабуть, до своєї нової нареченої – Галі. Він почав залицятися до Марусі, але вона дала йому відкоша і кинулася бігти по Хрещатику. Її знайшли на березі Дніпра, де дівчина байдуже дивилася в далечінь. О.Шаховської пише, що в цей час Чураївна написала пісню “Прилітала зозуленька”, де в образі зозулі викриває ворожку, яка одурила її, обіцяючи повернення до неї коханого. Прочани розрадили дівчину, а спокій вона знайшла в думці: можливо, Іскра з досади і ревності сказав, що Гриць повернувся в Полтаву до Галі. На жаль, слова Іскри виявилися правдивими.

Тим часом Богдан Хмельницький відправив у Москву осавулу Федора Вишняка та сотника Бобренка з проханням до царя приєднати Україну до Московського царства. Паралельно цьому у Полтаві жінки Вишняка та Бобренка почали активну підготовку до весілля. Маруся не хотіла вірити в зраду Григорія.

Досить скоро в однієї подруги проводилися вечорниці. Чураївна вирішила піти туди і спробувати своєю красою відбити Гриця. Під час гуляння вона зробила все, щоб вплинути на Григорія. Вона виконує власні пісні “Стелися, стелися, зелений гороше”, “Сидить голуб на березі”.

Наступного дня до Полтави повернувся Вишняк та Бобренко-батько. Їх дружини змусили вдарити по руках і наказали дітям поцілуватися на знак майбутнього одруження. Григорій знову послухав наказ матері. А звістка, що він через три дні жениться на Галі, буквально приголомшила Марусю. Чураїха, заспокоюючи дочку, всю ніч просиділа біля своєї дитини.

Після цього Маруся спробувала втопитися. Її рятує Іскра і приносить додому. Полтавські знахарки не змогли відходити дівчину. Під час марення Маруся співала “Шумить, шумить дібровонька”. Це було поетичне марення. Гарячка тривала дев’ять днів, і навіть священник визнав, що Марусю не можна вилікувати земними ліками, оскільки її хвороба сидить глибоко в серці.

Сподіваючись допомогти дівчині, Іскра вирішив привести Григорія. Почувши від Іскри про тяжкий стан Марусі, молодий Бобренко збуджується, кидається на коня і скаче до коханої. Він застав її ледь живою, вуста в неї запеклися, видавали стогін. Від дотику руки Григорія Маруся приходить до тями, і сльози радості бризнули з її очей. Між ними відбувається палка розмова. Тільки після цього дівчина стала одужувати.

А тим часом усі готувалися до вінчання Григорія і Галі. Іскра оберігав кохану від сумних вістей. Він виводив дівчину на прогулянки за місто, щоб зміцнити її здоров'я. На одній із прогулянок дівчина почула весільні співи. Вона здогадалася, в чому річ, і наказала матері прикликати до неї Григорія. Потім дочка послала її за вином, куди пізніше поклала отруту. Коли прийшов Григорій, Маруся напоїла його напоєм, від чого хлопець невдовзі помер.

Таємниця, хто вбив Бобренка, проіснувала недовго. Коли Григорія відспівували, до церкви вбігла Маруся з розпатланим волоссям, кинулася до гробу і закричала: “Нехай Гриць не кохає, нехай не буде ні тій, ні мені”, – а потім додала, – “Я його згубила! Згубіть мене!” – “Впала на гріб і так ухопилася за нього, що ледве могли розняти її заціпенілі руки”.

Під час допиту в полковій канцелярії Маруся поводи́ла себе як божевільна. Вона не слухала запитань, а говорила сама до себе. Її захищав отець Матвій. Суддя спочатку ніби взяв до уваги божевілля Чураївни, але в кінці процесу зробив висновок, що отруєння – карний злочин і винна має бути страчена. Дівчину засудили до спалення.

У момент приготування до страти раптово з'явився Іскра і гордо подав пану полковнику листа від гетьмана. Зміст документа був таким: “Полковнику, судді, старшинам і всьому полтавському полку наказ. Будучи сповна розуму, ніхто з кохання не топиться, не намагається вбити того, кого міцно любить. Крім всього, треба взяти до уваги голову Гордія Чурая, відрубану нашими ворогами, і голову

Марусі, що загублена бабською волею і гіркою долею. Надалі ж без моєї згоди вироків не виконувати”.

Після звільнення від покарання Чураївна прожила недовго. Вона померла у 1653 році.

Як бачимо, повість О.Шаховського наскрізь пронизана мелодраматизмом. Увесь текст будується з метою розчулити читача, “викликати у нього сльозу”. Для цього використано максимум засобів.

У центрі твору стоїть гостра інтрига, яка робить сюжет бурхливим. Вражаючий розвиток дії посилюється великою кількістю не зовсім правдоподібних ситуацій, де герої переживають вибух емоцій, психологічні стреси, бачать кошмари, жахи. Таким чином незвичайність долі героїв висунута автором на перший план. При цьому схематизм характерів персонажів очевидний. У них, як правило, наявна невелика кількість психологічних властивостей: наполегливість у боротьбі за щастя Марусі, її пісенний талант, непостійність Григорія, інтриганство Бобренчихи, материнська любов старої Чураїхи, закоханість Іскри. Звичайно, поруч можна віднайти і деякі інші властивості героїв, але вони носять другорядний характер і яскраво не виражені.

Окреме місце в повісті посідає питання піснетворчості Марусі Чурай. І все ж воно не переростає в масштабну художню проблему. Хоча Чураївна багато співає, пісні виконують єдине завдання – емоційно підсилити визначені О.Шаховським епізоди.

Мелодраматичний характер повісті можна довести і змальованими обставинами розгорнутих подій. У тексті майже відсутня характеристика історичної доби. Все, що відбувається, зведене у коло сімейних, особистісних, любовних стосунків. І навіть там, де О.Шаховської намагається розкрити обличчя епохи, він робить це у дусі мелодрами, виступаючи апологетом існуючого в його часи суспільно-політичного устрою. Письменник схиляється перед російською

великодержавністю. Він подає суспільні процеси в ракурсі возвеличення Російської імперії.

Сюжет про отруєння Гриця здобув надзвичайну популярність в українській літературі XIX століття. Мелодраматична форма, надана йому у повісті О.Шаховського, з часом перестала влаштовувати частину письменників. Митці почали розуміти, що названий сюжет можна використовувати із значно складнішою художньою метою.

Прикладом цього є поетична драма В.Самійленка “Чураївна”. Український поет багато уваги надав поглибленню ідейного звучання історії про Марусю та Григорія. У тексті “Чураївни” розширюється портретування героїв, з’являються нові смислові відтінки, частково трансформується фабула, дещо знижується напруга дії.

Так, значно поглиблена мотивація зради Григорія. Якщо у О.Шаховського хлопець вчинив її тільки під натиском матері, то у В.Самійленка бачимо психологічну несумісність Марусі та Гриця. Молодого козака не влаштовує надмірна поважність дівчини, її постійна зажуреність. Його приваблює Галя – “весела, наче в гаю пташка”. Ускладнюється і психологічне обличчя героїв любовного трикутника. Внутрішнє домінування Марусі над Григорієм теж приводить до розриву. Отож рішучий крок молодого Бобренка треба розглядати і як спробу вирватися із психологічної залежності. Зробити це йому важко. Сильна любов магнітить до дівчини.

Тема кохання розширюється В.Самійленком і через переживання Марусі. Зокрема, у центрі уваги О.Шаховського перебуває виключно боротьба Чураївни за збереження інтимних стосунків. Подібне є і у В.Самійленка, але він глибше осмислює таке поняття, як зрада, котра викликає у Марусі не тільки вибух емоцій, прагнення повернути милого, а й розчарування в житті, людях, спонукає її до пошуків морально-етичних ідеалів, до мрій про справедливий світ. Отож у В.Самійленка образ Марусі Чурай набирає філософського забарвлення, а її

ідеалістично-утопічні прагнення відбивають, за твердженням дослідників, відповідні погляди поступової інтелігенції кінця XIX століття, до якої належав автор драми.

Поглиблення сюжету про Марусю та Григорія помітне і в змалюванні культурних явищ, одним із яких було мистецтво дівчини. У драмі “Чураївна” пісні Марусі ще виконують мелодраматичну функцію емоційного підсилення окремих епізодів, але поруч помітні роздуми письменника про роль поезії для духовності людини. З’являється образ дяка, котрий, дублюючи судження Чураївни, розкриває психологічні аспекти художньої творчості. За його словами, “пісня – то розмова з власним серцем”, вона відтворює різні внутрішні стани людини-творця і людини-виконавця.

Порівняно із повістю О.Шаховського персонажі здобувають і деякі інші психологічні властивості. В.Самійленко змальовує еволюцію молодого Бобренка від козака-невдахи до захисника вітчизни. Національно-визвольна боротьба кардинально змінює героя: він щиро відгукується на заклик гетьмана повстати, прагне здобути слави, проявляє нещадність до ворогів. Усього цього немає у творі “Маруся – малоросійська Сафо”.

В.Самійленко іде далі від свого попередника іще в одному аспекті творення характеру юнака. У сутичках з ляхами хлопець черствішає, від кровопролиття в нього “серце каменем зробилось”:

Я скоштував кривавої вечері,
і до смаку вона мені припала.

У драмі “Чураївна” з’являється гостра суспільно-історична проблема війни. На думку автора, це лихоліття є невиправданою жорстокістю, негативно відбивається на внутрішньому світі народу. Єдину знижку В.Самійленко робить національно-визвольній боротьбі. Тут кровопролиття освячується великою метою – здобуттям свободи.

Вказана проблема тісно пов'язана і з образом Марусі Чурай. Устами дівчини письменник виголошує немало слів, з допомогою яких дає викривальну оцінку війні. У його інтерпретації образ Чураївни набуває антимілітарного спрямування, несе гуманістичні ідеали. Можливо, саме тому В.Самійленко робить свою героїню нездатною на вбивство іншої людини. Вона не загублює Григорія, як у творі О.Шаховського, а сцена отруєння їй лише приснилася. Пробудження стало трагічним для дівчини: розчарована життям, вона б'є кинджалом собі у серце.

Разом з тим Маруся виступає патріоткою рідної землі (до речі, в О.Шаховського вона дбає тільки про власне щастя). В.Самійленко розширює портрет героїні, наділяючи її здатністю співпереживати долі вітчизни. І хоча такі переживання досить-таки фрагментарні у драмі, вони засвідчують новий крок у літературному розвитку образу Марусі Чурай.

Отже, В.Самійленку образи Григорія і Марусі були потрібними ще й для того, щоб виставити власні акценти в осмисленні визвольних змагань українського народу. Річ у тім, що в другій половині XIX століття точилася полеміка з приводу ролі козацтва в державному і культурному становленні України. Своє слово сказав і В.Самійленко. Письменник своєрідно використовує образи не тільки головних персонажів, але й Іскри, організувавши діалог юнака з двома козаками, де висловлює погляди на минуле і сучасне (маємо на увазі XIX ст.) України. Чи не вперше суто любовний сюжет насичується історіософською проблематикою. За твердженням автора, зміна устрою веде до зміни психологічних орієнтирів народу. Перехід від козацької активності до селянської осілості перевернув душу українців. Їх уже не турбує те, чим переймалися попередні покоління. Так вивітрився козацький дух, прагнення боротьби і свободи, стерлася історична пам'ять. У нових умовах нащадки не завжди об'єктивні щодо предків. З'являються судження на зразок "козацтво – то хижацтво, козак – то звір". В.Самійленко не погоджується з такими однобокими оцінками і вважає, що історична правда ширша. Він не заперечує жорстоких проявів національно-

визвольного рушення, але намагається виправдати їх. Лютість козаків письменник пояснює поведінкою загарбників, які, творячи несправедливість, спричинили до себе ненависть.

Однак В.Самійленко критичний здебільшого тільки до своїх сучасників. У його творі присутня певна ідеалізація національно-визвольної боротьби XVII століття: народ виступає єдиним фронтом, усі козаки сміливі воїни, стоять “на сторожі права” і навіть той, хто раніше не виділявся мужністю, під впливом буремних подій перероджується, стає захисником вітчизни. Це призводить до односторонності в побудові системи образів-персонажів. Вона не віддзеркалює суспільних розшарувань, які, безперечно, були в тодішній Україні. Позитивність в патріотичному плані більшості персонажів драми “Чураївна” ставить її автора серед носіїв козакофільських настроїв, який не зміг сформувати належного критичного ставлення до минулого свого народу. У цьому плані В.Самійленко недалеко пішов від О.Шаховського, у повісті якого також закладені урапатріотичні тенденції. Відзначити треба тільки зміну національного відтінку вказаних настроїв. Якщо О.Шаховської – упереджений російський великодержавник, то В.Самійленко – людина інших політичних поглядів. Будучи відданим українській національній ідеї, він пише твір з метою її утвердження. Тому в його драмі присутня критика історичних теорій, які ставлять під сумнів величність українського минулого.

Історія літератури XIX-XX століття знає чимало спроб використання фольклорного сюжету про отруєння Гриця. Проте сама драма В.Самійленка презентує той напрямок художнього розвитку сюжету, який пізніше обрала Л.Костенко. Певною мірою її можна вважати посередньою ланкою між повістю О.Шаховського та романом у віршах “Маруся Чурай”. До цього судження підводять такі висновки:

1. У драмі “Чураївна” на відміну від повісті “Маруся Чурай – малоросійська Сафо” поглиблена характеристика історичної доби XVII століття. В.Самійленко

виставив власні акценти в осмисленні національного буття України. У його творі обговорюються питання збереження історичної пам'яті українців, зміни їхнього характеру під впливом суспільних умов XVIII-XIX століть, осмислюються різні оцінки національно-визвольного рушення проти Польщі та ін.

2.Письменник частково встановив зв'язок між характером тієї історичної доби і розвитком внутрішнього світу образів-персонажів. Сюжет про отруєння Гриця вийшов за мелодраматичні рамки. У тексті “Чураївни” з'являються додаткові колізії, з допомогою яких психологія героїв розкривається більш широко, набирає складніших обрисів. Для себе автор висуває завдання не розчулити читача, а показати людську трагедію через непрості стосунки персонажів, їхню задіяність в суспільних процесах.

3.В.Самійленко здійснив спробу досягнути феномен поетичної творчості, роль мистецтва слова в духовному існування народу.

Багато із сказаного існує в драмі “Чураївна” лише в зародковому стані. Проте на ньому треба наголосити перед опрацюванням роману Л.Костенко, оскільки її твір необхідно аналізувати з урахуванням окресленої художньої традиції. Після такої лекції усе вивчення роману “Маруся Чурай” і головної героїні зокрема вибудовується на зіставленнях з літературними текстами попередників. При цьому загальна схема роботи така:

1.Варіативність змалювання різними митцями художньо-історичних образів, одним з яких є постать Марусі Чурай (вступне слово вчителя).

2.Фольклорна та літературна передісторії роману Л.Костенко “Маруся Чурай”.

3.Трагічне і героїчне обличчя епохи XVII століття в романі Л.Костенко “Маруся Чурай”. Посилення уваги авторки до історичних подій на відміну від інших письменників, що використовували народний сюжет про Чураївну.

4.Герої і відступники у романі Л.Костенко “Маруся Чурай”. Розширене психологічне портретування образів у тексті. Взаємозв'язок між їхнім внутрішнім

світом та характером змалюваної історичної доби. Новаторство письменниці у творенні персонажів порівняно з митцями-попередниками.

5.Кохання як символ духовної висоти людини в романі Л.Костенко “Маруся Чурай”. Порівняльна характеристика головних героїнь Л.Костенко та О.Шаховського і В. Самійленка. Зміна сучасною поетесою психологічних акцентів у внутрішньому світі Чураївни. Філософська проблематика твору, що пов’язана із образом Марусі.

6.Масштабність теми митця і народу в романі Л.Костенко “Маруся Чурай”. Нарощування авторкою додаткових значень у цій темі порівняно із попередниками. Національно-патріотична заангажованість проблеми митця у творі Л.Костенко.

Різниця у змалюванні письменниками образу Чураївни, інших героїв, доби, коли вони жили, суспільних та особистісних обставин, встановлена учнями на основі порівняльного аналізу, – найкраще свідчення того, що художньо-історичне мислення митців слова здебільшого рухається не однаковими напрямками при змалюванні одних і тих же постатей минулого. Учні наочно переконуються, що “кожна доба...дала свої варіації трактування балади, і в цьому...процесі освоєння сюжету відчувається, як центр ваги переноситься з побутово-мелодраматичних моментів на історичні та психологічні, а мотив про “піснетворство” героїні витісняє всі інші”¹.

¹ Нудьга Г. Балада про отруєння Гриця і легенда про Марусю Чурай // Жовтень. – 1967. - №2. – С.134.

ЗІСТАВЛЕННЯ ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ
ПИСЬМЕННИКІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ (на матеріалі творів про Марусю
Чурай)//Українська мова і література в школі. – 2005. - №2. –С.30-35.

Юрій БОНДАРЕНКО, доцент Ніжинського державного університету ім.
Миколи Гоголя

Н

Найкраще своєрідність історичного світогляду письменників розкривається, якщо забезпечити зіставлення одних і тих же історичних персонажів, тем та сюжетів, змальованих різними митцями у різних творах. Сучасне літературознавство активно вивчає це питання. У працях О. Астаф'єва, П. Киричка, Ф. Кейди, Ю. Кочубея, Н. Левчик, Л. Масенко і Осадчої проведено паралелі між різними літературними втіленнями образів Насті Лісовської (Роксолани), Ярослава Мудрого, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Івана Гонти, Сави Чалого, що підтверджує наявність зв'язків між текстами історичної тематики. Більше того, історичний герой часто створюється з метою, щоб заперечити, змінити його ж відтворення письменниками попередніх епох. Між митцями часто помітна своєрідна художня дискусія з приводу, яким має поставати образ певної історичної особи. Усе це дає підстави стверджувати: сучасна методика викладання літератури має враховувати факт інтертекстуальності історичних сюжетів. Адже мистецтво слова є способом інтерпретації, а не документального відтворення дійсності, і навіть якщо митець думає, що правдиво зображує внутрішній портрет історичної особи, це не означає, що так і відбувається, насправді. Здебільшого на світ з'являється лише черговий варіант авторського розуміння. Адже «історія ніколи не скаже нам, що саме відбувається всередині автора в той момент, коли він пише»¹. Митець швидше залишається вірним не точності у відображенні минулого, а тим культурним та суспільно-політичним тенденціям, які панують в його добу і диктують певний тип відображення історичної дійсності.

Вдалою нагодою, щоб продемонструвати школярам специфіку художньо-історичного мислення письменників під час змалювання одних і тих же постатей,

є вивчення в 11 класі роману Л.Костенко «Маруся Чурай». Легендарна поетеса XVII ст. змальована у багатьох літературних творах, а тому цілком можливе проведення різнобічних паралелей.

Методисти літератури роблять спроби встановлювати системні зв'язки між твором Л. Костенко та текстами її попередників. Це спостерігаємо у книзі «Ліна Костенко»: Навчальний посібник-хрестоматія (ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорії Ключека). Проте без цілісного з'ясування художньо-історичного мислення кожного із авторів неможливо осягнути їх творчий феномен, на фоні якого тільки і розкриється своєрідність бачення Л. Костенко Марусі Чурай, інших персонажів, історичної доби XVII століття.

Тому перед вивченням роману Л. Костенко ефективною є вступна лекція за таким планом:

1. Маруся Чурай — реальна особа чи літературна легенда? Народнопісенні джерела, завдяки яким виник образ.

2. Повість О. Шаховського «Маруся — малоросійська Сафо» — одна з перших спроб змалювати образ Чураївни. Приземлений, мелодраматичний характер героїв з головним акцентом на їх особистому житті.

3. Драма В. Самійленка «Чураївна»: відображення через образ Марусі Чурай поглядів української поступової інтелігенції кінця XIX ст. Набуття персонажем патріотичних рис. Новації у використанні інших героїв.

Подаємо зміст такої лекції.

Появі роману Л. Костенко передувала тривала традиція художнього та наукового освоєння фольклорної оповіді про отруєння коханою дівчиною Гриця, який поплатився життям за те, що водночас любив двох. До наших днів дожила народна пісня «Ой не ходи, Грицю...», авторство якої надане легендарній Марусі Чурай — дівчині-поетесі, котра нібито жила в XVII ст. у період боротьби українців проти Речі Посполитої. Після першої публікації у 1805 році її неод-

‘ *Варт Р.* История или литература? // Варт Р. Изб-ранные работы: Семиотика. Позтика. — М.: «Прогресе». «Универс», 1994. — С. 212.

разово передруковували. Інтерес до балади зумовлений декількома факторами. З одного боку, увагу приваблювали оригінальна мелодія та текст. З іншого— з піснею пов'язана легенда:

нібито вона відтворює епізод із життя самої поетеси Марусі Чурай. Питання про достовірність існування цієї людини, як і її авторства стосовно твору, досить довго обговорювалося. Проте позитивні висновки щодо реальності особи Марусі Чурай поки що не зроблені. За твердженням науковців, немає жодних історичних доказів, які б доводили, що дівчина-піснярка колись жила. Тому треба погодитися з дослідником Леонідом Кауфманом, який пише: «Чи існувала справді Маруся Чурай, чи це лише збірний образ, створений народною фантазією і зафіксований у працях вчених, у творах письменників і поетів? Дати категоричну відповідь на це запитання поки що неможливо. Доки не будуть знайдені відповідні документи, все, що стосується Марусі Чурай, межує з легендою»². Як пише Л.Ша-лагінова, «дискусії навколо Марусі Чурай підігрівалися чи не найзнаменитішою її піснею «Ой не ходи, Грицю», в якій намагалися знайти ключа до біографії загадкової постаті авторки. Нагадаємо, що в цій пісні з методичною послідовністю розповідається, як у неділю скривджена дівчина «зілля копала, а у понеділок переполоскала, Як прийшов вівторок зілля варила, У середу рано Гриця отруїла. У четвер надвечір Гриценцько помер, А прийшла п'ятниця — поховали Гриця... А в суботу рано мати дочку біла:

Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?!»³. Дослідників дивує, чи могла лірична натура, якою звикли уявляти Чураївну, піти на такий крок.

Прибічники протилежної думки будують свої твердження на інтуїтивних припущеннях: хтось же мав створити цикл пісень, які приписуються дівчині з легенди, або: Полтавщина багата поетичними талантами, а тому цілком реально, щоб така людина, як Чураївна, народилася у цьому краї.

Як художньо-історичний персонаж образ Марусі Чурай створений цілим рядом письменників. У XIX-XX ст. зафіксовано декілька десятків творів,

збудованих на основі легенди про отруєння Марусею свого коханого. У частині із цих текстів використано лише сюжет легенди, але змінені персонажі та історичні, соціальні, побутові обставини.

Отже, роману Л. Костенко передувала багата традиція. Без з'ясування її особливостей не можна визначити новаторство письменниці. Щоб зрозуміти це, варто зосередити увагу на творах, що були написані в попередні часи.

Одним із перших цілісну версію життя Чураївни створив російський письменник Олександр Шаховської. Його повість «Маруся — малоросійська Сафо» побачила світ у 1839 році серед творів, включених до збірки «Сто російських літераторів». За словами П. Филиповича, попри гостру критику сучасниками твір залишив «слід в українському (і російському) письменстві, викликавши протягом довгого часу низку наслідувань і відгуків, кустарних і талановитих, з різним художнім та ідейним зафарбуванням»¹. Ово тема, започаткована А.Шаховським, стала позбуватися сентименталізму і мелодраматизму, а образ Марусі Чурай почав набувати ге-роїко-романтичного забарвлення»⁵. Отже, художня обробка легенди в багатьох «моментах засвідчує еволюцію історичного мислення письменників, які бралися втілювати сюжет у своїй літературній творчості.

Не можемо оминати цього твору і ми. Зіставивши твори Л. Костенко та А. Шаховського, можна виявити зміну художньо-історичного мислення віддалених у часі письменників, і що головне — своєрідність роману Л. Костенко, у якому талант авторки переплавив кращі за два століття здобутки поетичного опрацювання образів Марусі Чурай, її історичної епохи, привніс багато нового в старий матеріал. Тому необхідно звернути на зміст повісті О. Шаховського. Ось його скорочений виклад.

У Полтаві в часи Богдана Хмельницького жила Маруся Чурай, яка прославилася в Україні талантом складати пісні. Її батько, Гордій Чурай, воював проти Польщі, за що і був страченим у Варшаві. А мати вигодувала власним молоком не тільки доньку, але й сина подружжя Боб-ренків — Григорія. Коли

діти вирости, між ними зародилося кохання. Цьому почуттю судилися серйозні випробування.

Одного разу Маруся підслухала розмову матері Григорія і його батька. Зміст діалогу: треба видати Марусю за Кіндрата Іскру (оскільки в різних літературних джерелах ім'я Іскри варіюється, далі, розкриваючи сюжет повісті О. Шаховського, будемо використовувати тільки прізвище героя — Іскра), «нехай вона не заважає нашому Грицю любитися з племінницею Полковника». Дівчина, заплакавши, кинулася до Григорія і розповіла йому все. Відбулася гостра розмова сина з матір'ю. Але Бобренчиха заспокоїла хлопця. Вона відсилає його з дому, а сама міркує про те, щоб спекатися Марусі як можливої невістки. При першій же нагоді Бобренчиха посварилася з матір'ю Чураївни, спеціально наговорила їй безліч грубощів і навіть нетактовно назвала покійного вже Гордія Чурая «зірвіголовою». Зразу після цього вона веде розмову з матір'ю Іскри, підбиваючи її сватати Марусю.

У час сварок розкривається поетичний таланти Марусі. Вона пише пісні, де висловлює вболівання за своє кохання. Невдовзі полковник Мартин Пушкар оголосив наказ гетьмана виступати проти ляхів. У похід зібралися і батько та син Бобренки. Григорій вийняв подаровану

² *Кауфман Л.* Маруся Чурай. Нарис // Дівчина з легенди. — К.: Дніпро, 1974. — С.86.

³ *Шалагінова Л.* Таємниця старовинної пісні (Маруся Чурай: легенда чи реальність?) // Берегиня. — 1996.—№1-2.—С. 139-140.

⁴ *Філіпович П.* Історія одного сюжету / «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської // Філіпович П. Літературно-критичні статті. — К.: Дніпро, 1993.—С. 163.

⁸ *Ротач П.* Джерело міфу про Марусю Чурай і сучасна інтерпретація цього образу // Народна творчість та етнографія. — 2001. — №5-6. — С. 28.

матір'ю Марусі шаблю Гордія Чурая і був сповнений прагнення помститися за нього. Він виїхав на соборну площу, де чекала його кохана. Дівчина співає прощальну пісню «Засвіт встали козаченьки».

Через деякий час до Полтави надійшли вісті про погром польською шляхтою козацького війська під Корсунем. Проте відомостей про долю Григорія не було. У стані непевності Маруся Чурай пише пісню «Хилилися довгі лози». Болючі переживання підштовхують її іти до Києва на прощу, аби там розвідати про долю війська Богдана Хмельницького, а може, й свого коханого. Київ тоді славився ворожбитами та чарівниками, від них Чураївна і хотіла одержати інформацію. Дорогою на прощу Маруся складає пісню «Віють вітри». При вході до Києва її охоплює релігійне піднесення від споглядання храмів, вона звертається до Бога з молитвою.

Тим часом поляки рознесли чутки, що війська Богдана Хмельницького розбиті. Маруся сприймає це як гнів Господній за її зв'язок з ворожбитами. Дівчина прямує до Лаври, проводить три дні в посту і молитвах. Там же вона побачила двох наречених, що причащалися перед одруженням. Це посилило відчай, що і так охоплював Чураївну, нагадало їй про судженого, який нібито загинув. Дівчина плачучи вискочила з церкви.

Ночувала вона в одній із київських печер, де був прикутий ланцюгом божевільний, котрого привели сюди для зцілення. Його крики ще більше розхитували емоційний стан Марусі. Жах повністю заволодів нею. Почали ввижатися покійники. Зокрема, батько та інші козацькі старшини, яким відрубали голови, у вухах стояв крик порубаного Гриця. Дівчина втратила свідомість. Тільки прихід монаха-схимника привів до тями і заспокоїв героїню. Монах розповів, що чутки про поразку українських військ перебільшені.

Пізніше з'ясувалося, що Бобренко-старший врятував від смерті полтавського полковника. За це його і сина Григорія піднято в чині. Через декілька днів Київ радісно зустрічав козаків-переможців. Маруся вдивлялася, хто несе хоругву полтавського полку (за правилами цю функцію мав виконувати хорунжий, тобто Гриць). Однак замість Григорія прапор ніс Іскра. Це знову при-

голомшило дівчину. Іскра пояснив їй, що Григорій одразу поїхав до Полтави, мабуть, до своєї нової нареченої — Галі. Він почав залицятися до Марусі, але вона дала йому відкоша і кинулася бігти по Хрещатику. Її знайшли на березі Дніпра, де дівчина байдуже дивилася в далечінь. О. Ша-ховської пише, що в цей час Чураївна написала пісню «Прилітала зозуленька», де в образі зозулі викриває ворожку, яка одурила її, обіцяючи повернення до неї коханого. Прочани розрадили дівчину, а спокій вона знайшла в думці: можливо, Іскра з досади і ревнощів сказав, що Гриць повернувся в Полтаву до Галі. На жаль, слова Іскри виявилися правдивими.

Тим часом Богдан Хмельницький відправив у Москву осавулу Федора Вишняка та сотника Бобренка з проханням до царя приєднати Україну до Московського царства. Паралельно цьому у Полтаві жінки Вишняка та Бобренка почали активну підготовку до весілля. Маруся не хотіла вірити в зраду Григорія.

Досить скоро в однієї подружки"пръводилися вечорниці. Чураївна вирішила піти туди і спробувати своєю красою відбити Гриця. Під час гуляння вона зробила все/щоб вплинути на Григорія. Вона виконує'власні пісні «Стелися, стелися, зелений гороше», «Сидить голуб на березі».

Наступного дня до Полтави повернувся Вишняк та Бобренко-батько. Їх дружини змусили вдарити по руках і наказали дітям поцілуватися на знак майбутнього одруження. Григорійзнову послухав наказ матері. А звістка, що він через три дні жениться на Галі, буквально приголомшила Марусю. Чураїха, заспокоюючи дочку, всю ніч просиділа біля своєї дитини.

Після цього Маруся спробувала втопитися; Її рятує Іскра і приносить додому. Полтавські знахарки не змогли відходити дівчину. Під час марення Маруся співала «Шумить, шумить дібровонька». Це було поетичне марення. Гарячка тривала дев'ять днів, і навіть священник визнав, що Марусю не можна вилікувати земними ліками, оскільки її хвороба сидить глибоко в серці.

Сподіваючись допомогти дівчині, Іскра вирішив привести Григорія. Почувши від Іскри про тяжкий стан Марусі, молодий Бобренко збуджується, кидається на коня і скаче до коханої. Він застав її ледь живою, вуста в неї запек-

лися, видавали Стогін. Від дотику руки Григорія Маруся приходить до тям, і сльози радості бризнули з її очей. Між ними відбувається палка розмова. Тільки після цього дівчина стала одужувати.

А тим часом усі готувалися до вінчання Григорія і Галі. Іскра оберігав кохану від сумних вістей. Він виводив дівчину на прогулянки за місто, щоб зміцнити її здоров'я. На одній із прогулянок дівчина почула весільні співи. Вона здогадалася, в чому річ, і наказала матері прикликати до неї Григорія. Потім дочка послала її за вином, куди пізніше поклала отруту. Коли прийшов Григорій, Маруся напоїла його напоєм, від чого хлопець невдовзі помер.

Таємниця, хто вбив Бобренка, проіснувала недовго. Коли Григорія відспівували, до церкви вбігла Маруся з розпатланим волоссям, кинулася до гробу і закричала: «Нехай Гриць не кохає, нехай не буде ні тій, ні мені», — а потім додала, — «Я його згубила! Згубіть мене!» — «Впала на гріб і так ухопилася за нього, що ледве могли розняти її заціпенілі руки».

Під час допиту в полковій Канцелярії Маруся поводила себе як божевільна. Вона не слухала запитань, а говорила сама до себе. Її захищав отець Матвій. Суддя спочатку ніби взяв до уваги божевілля Чураївни, але в кінці процесу зробив висновок, що отруєння — карний злочин і винна має бути страчена. Дівчину засудили до спалення.

У момент приготування до страти раптово з'явився Іскра і гордо подав пану полковнику листа від гетьмана. Зміст документа був таким:

'Методика літератури

«Полковнику, судді, старшинам і всьому полтавському полку наказ. Будучи сповна розуму, ніхто з кохання не топиться, не намагається вбити того, кого' міцно любить. Крім всього, треба взяти до уваги голову Гордія Чурая, відрубану нашими ворогами, і голову Марусі, що загублена бабською волею і гіркою долею. Надалі ж без моєї згоди вироків не виконувати».

Після звільнення від 'покарання Чураївна прожила недовго. Вона померла у 1653 році.

Як бачимо, повість О. Шаховського наскрізь пронизана мелодраматизмом. Увесь текст будується з метою розчулити читача, «викликати у нього сльозу». Для цього використано максимум засобів. У центрі твору стоїть Гостра інтрига, яка робить сюжет бурхливим. Вражаючий розвиток дії посилюється великою кількістю не зовсім правдоподібних ситуацій, де герої переживають вибух емоцій, психологічні стреси, бачать кошмари, жахи. Таким чином незвичайність долі героїв висунута автором на перший план. При цьому схематизм характерів персонажів очевидний. У них, як правило, наявна невелика кількість психологічних властивостей:

наполегливість у боротьбі за щастя Марусі, її пісенний талант, непостійність Григорія, інтриганство Бобренчихи, материнська любов старої Чураїхи, закоханість Іскри. Звичайно, поруч можна віднайти і деякі інші властивості героїв, але вони носять другорядний характер і яскраво не виражені.

Окреме місце в повісті посідає питання піснетворчості Марусі Чурай. І все ж воно не переростає в масштабну художню проблему. Хоча Чураївна багато співає, пісні виконують єдине завдання — емоційно підсилити визначені О. Шаховським епізоди.

Мелодраматичний характер повісті можна довести і змальованими обставинами розгорнутих подій. У тексті майже відсутня характеристика історичної доби. Все, що відбувається, зведене у коло сімейних, особистісних, любовних стосунків. І навіть там, де О. Шаховської намагається розкрити обличчя епохи, він робить це у дусі мелодрами, виступаючи апологетом існуючого в його часи суспільно-політичного устрою. Письменник схиляється перед російською великодержавністю. Він подає суспільні процеси в ракурсі возвеличення Російської імперії.

Сюжет про отруєння Гриця здобув надзвичайну популярність в українській літературі XIX століття. Мелодраматична форма, надана йому у повісті О. Шаховського, з часом перестала влаштовувати частину письменників. Митці почали розуміти, що названий сюжет можна використовувати із значно складнішою художньою метою.

Прикладом цього є поетична драма В.Самійленка «Чураївна». Український поет багато уваги надав поглибленню ідейного звучання історії про Марусю та Григорія. У тексті «Чураївни» розширюється портретування героїв, з'являються нові смислові відтінки, частково трансформується фабула, дещо знижується напруга дії.

33

Методитса літератури

Так, значно поглиблена мотивація зради Григорія. Якщо у О. Шаховського хлопець вчинив її тільки під натиском матері, то у В. Самійленка бачимо психологічну несумісність Марусі та Гриця. Молодого козака не влаштовує надмірна поважність дівчини, її постійна зажуреність. Його приваблює Галя — «весела, наче в гаю пташка». Ускладнюється і психологічне обличчя героїв любовного трикутника. Внутрішнє домінування Марусі над Григорієм теж приводить до розриву. Отож рішучий крок молодого Бобренка треба розглядати і як спробу вирватися із психологічної залежності. Зробити це йому важко. Сильна любов магнітить до дівчини.

Тема кохання розширюється В. Самійленком і через переживання Марусі. Зокрема, у центрі уваги О. Шаховського перебуває виключно боротьба Чураївни за збереження інтимних стосунків. Подібне є і у В. Самійленка, але він глибше осмислює таке поняття, як зрада, котра викликає у Марусі не тільки вибух емоцій, прагнення повернути милого, а й розчарування в житті, людях, спонукає її до пошуків морально-етичних ідеалів, до мрій про справедливий світ. Отож у В. Самійленка образ Марусі Чурай набирає філософського забарвлення, а її ідеалістично-утопічні прагнення відбивають, за твердженням дослідників, відповідні погляди поступової інтелігенції кінця XIX століття, до якої належав автор драми.

Поглиблення сюжету про Марусю та Григорія помітне і в змалюванні культурних явищ, одним із яких було мистецтво дівчини. У драмі «Чу-раївна» пісні Марусі ще виконують мелодраматичну функцію емоційного підсилення окремих епізодів, але поруч помітні роздуми письменника про роль поезії для

духовності людини. З'являється образ дядка, котрий, дублюючи судження Чураївни, розкриває психологічні аспекти художньої творчості. За його словами, «пісня — то розмова з власним серцем», вона відтворює різні внутрішні стани людини-творця і людини-виконавця.

Порівняно із повістю О. Шаховського персонажі здобувають і деякі інші психологічні властивості. В. Самійленко змальовує еволюцію молодого Бобренка від козака-невдахи до захисника вітчизни. Національно-визвольна боротьба кардинально змінює героя: він щиро відгукується на заклик гетьмана повстати, прагне здобути слави, проявляє нещадність до ворогів. Усього цього немає у творі «Маруся — малоросійська Сафо».

В. Самійленко іде далі від свого попередника іще в одному аспекті творення характеру юнака. У сутичках з ляхами хлопець черствішає, від кровопролиття в нього «серце каменем зробилось»:

Я скоштував кривавої вечері, і до смаку вона мені припала.

У драмі «Чураївна» з'являється гостра суспільно-історична проблема війни. На думку автора, це лихоліття є невинуватою жорстокістю, негативно відбивається на внутрішньому світі народу. Єдину знижку В. Самійленко робить національно-визвольній боротьбі. Тут кровопролиття освячується великою метою — здобуттям свободи.

Вказана проблема тісно пов'язана і з образом Марусі Чурай. Устами дівчини письменник виголошує немало слів, з допомогою яких дає викривальну оцінку війні. У його інтерпретації образ Чураївни набуває антимілітарного спрямування, несе гуманістичні ідеали. Можливо, саме тому В. Самійленко робить свою героїню нездатною на вбивство іншої людини. Вона не загублює Григорія, як у творі О. Шаховського, а сцена отруєння їй лише приснилася. Пробудження стало трагічним для дівчини: розчарована життям, вона б'є кинджалом собі у серце. Разом з тим Маруся виступає патріоткою рідної землі (до речі, в О. Шаховського вона дбає тільки про власне щастя). В. Самійленко розширює портрет героїні, наділяючи її здатністю співпереживати долі вітчизни.

І хоча такі переживання досить-таки фрагментарні у драмі, вони засвідчують новий крок у літературному розвитку образу Марусі Чурай.

Отже, В. Самійленку образи Григорія і Марусі були потрібними ще й для того, щоб виставити власні акценти в осмисленні визвольних змагань українського народу. Річ у тім, що в другій половині XIX століття точилася полеміка з приводу ролі козацтва в державному і культурному становленні України. Своє слово сказав і В. Самійленко. Письменник своєрідно використовує образи не тільки головних персонажів, але й Іскри, організувавши діалог юнака з двома козаками, де висловлює погляди на минуле і сучасне (маємо на увазі XIX ст.) України. Чи не вперше суто любовний сюжет насичується історіософською проблематикою. За твердженням автора, зміна устрою веде до зміни психологічних орієнтирів народу. Перехід від козацької активності до селянської осілості перевернув душу українців. Їх уже не турбує те, чим переймалися попередні покоління. Так вивітрився козацький дух, прагнення боротьби і свободи, стерлася історична пам'ять. У нових умовах нащадки не завжди об'єктивні щодо предків. З'являються судження на зразок «козацтво — то хижацтво, козак — то звір». В. Самійленко не погоджується з такими однобокими оцінками і вважає, що історична правда ширша. Він не заперечує жорстоких проявів національно-визвольного рушення, але намагається виправдати їх. Лютість козаків письменник пояснює поведінкою загарбників, які, створюючи несправедливість, спричинили до себе ненависть.

Однак В. Самійленко критичний здебільшого тільки до своїх сучасників. У його творі присутня певна ідеалізація національно-визвольної боротьби XVII століття: народ виступає єдиним фронтом, усі козаки сміливі воїни, стоять «на сторожі права» і навіть той, хто раніше не виділявся мужністю, під впливом буремних подій перероджується, стає захисником вітчизни. Це призводить до однобокості в побудові системи образів-персонажів. Вона не віддзеркалює суспільних розшарувань, які, безперечно, були

в тодішній Україні. Позитивність в патріотичному плані більшості персонажів драми «Чураївна» ставить її автора серед носіїв коза-кофільських настроїв, який не зміг сформувати належного критичного ставлення до минулого свого народу. У цьому плані В. Самійленко недалеко пішов від О. Шаховського, у повісті якого також закладені ура-патріотичні тенденції. Відзначити треба тільки зміну національного відтінку вказаних настроїв. Якщо О. Шаховської — упереджений російський великодержавник, то В. Самійленко — людина інших політичних поглядів. Будучи відданим українській національній ідеї, він пише твір з метою її утвердження. Тому в його драмі присутня критика історичних теорій, які ставлять під сумнів величність українського минулого.

Історія літератури XIX-XX ст. знає чимало спроб використання фольклорного сюжету про отруєння Гриця. Проте сама драма В. Самійленка презентує той напрямок художнього розвитку сюжету, який пізніше обрала Л. Костенко. Певною мірою її можна вважати посередньою ланкою між повістю О. Шаховського та романом у віршах «Маруся Чурай». До цього судження підводять такі висновки:

1. У драмі «Чураївна» на відміну від повісті «Маруся Чурай — малоросійська Сафо» поглиблена характеристика історичної доби XVII ст. В. Самійленко виставив власні акценти в осмисленні національного буття України. У його творі обговорюються питання збереження історичної пам'яті українців, зміни їхнього характеру під впливом суспільних умов ХУІІІ-ХІХ ст., осмислюються різні оцінки національно-визвольного рушення проти Польщі та ін.

2. Письменник частково встановив зв'язок між характером тієї історичної доби і розвитком внутрішнього світу образів-персонажів. Сюжет про отруєння Гриця вийшов за мелодраматичні рамки. У тексті «Чураївни» з'являються додаткові колізії, з допомогою яких психологія героїв розкривається більш широко, набирає складніших обрисів. Для себе автор висуває завдання не розчулити читача, а показати людську трагедію через непрості стосунки персонажів, їхню задіяність в суспільних процесах.

3. В. Самійленко здійснив спробу осягнути феномен поетичної творчості, роль мистецтва слова в духовному існування народу.

Багато із сказаного існує в драмі «Чураївна» лише в зародковому стані. Проте на ньому треба наголосити перед опрацюванням роману Л. Костенко, оскільки її твір необхідно аналізувати з урахуванням окресленої художньої традиції. Після такої лекції усе вивчення роману «Маруся Чурай» і головної героїні зокрема вибудовується на зіставленнях з літературними текстами попередників. При цьому загальна схема роботи така:

1. Варіативність змалювання різними митцями художньо-історичних образів, одним з яких є постать Марусі Чурай (вступне слово вчителя).

2. Фольклорна та літературна передісторія роману Л. Костенко «Маруся Чурай».

3. Трагічне і героїчне обличчя епохи XVII століття в романі Л.Костенко «Маруся Чурай». Посилення уваги авторки до історичних подій на відміну від інших письменників, що використовували народний сюжет про Чураївну.

4. Герої і відступники у романі Л. Костенко «Маруся Чурай». Розширене психологічне портретування образів у тексті. Взаємозв'язок між їхнім внутрішнім світом та характером змалюваної історичної доби. Новаторство письменниці у творенні персонажів порівняно з митцями-попередниками.

5. Кохання як символ духовної висоти людини в романі Л. Костенко «Маруся Чурай». Порівняльна характеристика головних героїнь Л.Костенко та О. Шаховського і В. Самійленка. Зміна сучасною поетесою психологічних акцентів у внутрішньому світі Чураївни. Філософська проблематика твору, що пов'язана із образом Марусі.

6. Масштабність теми митця і народу в романі Л. Костенко «Маруся Чурай». Нарощування авторкою додаткових значень у цій темі порівняно із попередниками. Національно-патріотична за-ангажованість проблеми митця у творі Л. Костенко.

Різниця у змалюванні письменниками образу Чураївни, інших героїв, доби, коли вони жили, суспільних та особистісних обставин, встановлена учнями на

основі порівняльного аналізу, — найкраще свідчення того, що художньо-історичне мислення митців слова здебільшого рухається не однаковими напрямками при змалюванні одних і тих же постатей минулого. Учні наочно переконуються, що «кожна доба ... дала свої варіації трактування балади, і в цьому ... процесі освоєння сюжету відчувається, як центр ваги переноситься з побутово-мелодраматичних моментів на історичні та психологічні, а мотив про «піснетворство» героїні витісняє всі інші»⁶.

¹¹ *Нудьга Г.* Балада про отруєння Гриця і легенда про Марусю Чурай // Жовтень. — 1967. — № 2. — С. 134.